

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ВИКЛАДАЧА: АСПЕКТИ КРИЗИ

Професійний розвиток педагога – це тривалий, складний процес, що складається із сукупності взаємопов'язаних етапів, зумовлених особливостями розвитку, що наповнюють і визначають зміст цих етапів.

У статті розглядається особистісно-професійний розвиток викладача вищого навчального закладу в контексті передумов, що спричиняють виникнення в цьому процесі особливих періодів – криз. Криза – це неминучий перехідний етап у будь-якому розвитку. І відповідні наукові дослідження з педагогіки і психології свідчать про те, що криз на шляху професійного розвитку не уникнути. У цьому контексті важливо не попереджувати кризи, оскільки вони все одно виникають під впливом сукупності об'єктивних чинників, а виробити ставлення до криз як явищ, що призводять до перегляду власної системи цінностей, настанов, орієнтирів і таким чином сприяють виходу на наступний рівень розвитку. Сьогодні, у час постійних викликів у різних сферах життя, у час, коли відбуваються зміни в освіті, з'являються нові, інші вимоги до педагогів, що ґрунтуються на осучасненні й інтенсифікації освітніх процесів, викладач і як фахівець, і як людина повинен мати уявлення про те, як сприймати ці виклики і вирішувати проблеми, що виникають у професійній діяльності, з найменшими ризиками для власного фізичного й психоемоційного здоров'я. За всієї важливості ефективного й результативного здійснення професійної педагогічної діяльності значення здоров'я фахівця важко переоцінити, адже здорова людина, здорове суспільство є показником того, що означає людина для своєї держави. Тому на державному рівні, на нашу думку, варто оновити принципи і зміст політики здоров'язбереження фахівців, зокрема педагогічних працівників, на всіх рівнях освіти.

Отже, основна думка нашої статті полягає в тому, що кризи у професійному розвитку викладача загартовують його як фахівця, здебільшого, незважаючи на складнощі, уможливають рух уперед. Водночас важливо не залишати викладача наодинці із проблемами, які виникають під час подолання криз, і допомагати створювати умови для відновлення рівноваги педагога, втраченої внаслідок кризових ситуацій, стресів, перевантажень і втому, тобто для ефективної повноцінної професійної діяльності.

Ключові слова: сучасний, особистісно-професійний розвиток, викладач, педагог, фахівець, інформація, криза, суперечності, чинник, діяльність, процес, адаптація, здоров'я, життя.

Постановка проблеми. У світлі глобальних викликів сьогодення, що зумовлюють зміни і реформи у вітчизняній вищій школі, оновлення змісту освіти, гуманітаризацію освіти, перегляд і зміну підходів до викладання дисциплін, підвищення якості навчання та викладання, актуалізується питання про те, наскільки важливі постать викладача, його готовність змінюватися, розвиватися, удосконалюватися в контексті процесів повсюдної модернізації і реформування освіти. Сьогодні викладач причетний до вирішення таких основних проблем освіти, як підвищення якості навчання, забезпечення вищого наукового рівня викладання кожного предмета і стійкого оволодіння основами наук, посилення політехнічної, практичної спрямованості викладання [3, с. 3].

Невпинний розвиток інноваційних технологій у всьому світі, бурхливий науково-технічний прогрес, практично безмежні й доступні можливості комунікації й отримання інформації актуалізують потребу в сучасних, кваліфікованих, усебічно

обізнаних, медіаграмотних викладачах у вітчизняних вищих навчальних закладах. Сучасному студенту потрібен сучасний викладач – не просто ретранслятор знань, а вмотивований до роботи, відкритий, цікавий, ерудований, харизматичний комунікатор, покликаний бути для тих, хто навчається, ефективним посередником у забезпеченні й досягненні реальних результатів у навчальному процесі. Сьогодні викладач вищого навчального закладу отримує додаткові стимули для особистісного, професійного, інтелектуального розвитку, підвищення рівня професійної майстерності, розширення меж обізнаності у площині не лише дисциплін, що викладаються, а й здобутків науково-технічного прогресу, інноваційних технологій, які великою мірою визначають ритм сучасного життя в багатьох його виявах, а також в освітній сфері.

Водночас заданий реаліями часу темп життя і роботи, покладання додаткових надій та відповідальності на викладача за успішність й ефек-

тивність навчання, інтенсифікація навчального процесу, необхідність опрацювати великі обсяги інформації для відбору сучасного якісного навчального матеріалу, обов'язкова наукова робота, вимоги бути «на висоті» та невинно йти в ногу із часом – ці необхідні супровідні аспекти професійної педагогічної діяльності водночас можуть перетворитися на передумови професійної демотивації, відстороненості, емоційної виснаженості викладача. Доречною є думка про те, що від задоволеності професією великою мірою залежить і психічне здоров'я людини [8, с. 157]. Погодимось і з тим, «<...> що може виявитися так, що людина стає відповідальною за загальнозначущі цінності, обирає власну світоглядну позицію, знаходить загальнокультурну компетентність, але у своєму емоційному, особистісному потенціалі залишається чужою щодо всіх цих нагромаджень зразків» [9]. Вимоги до здійснення педагогічної, викладацької діяльності повинні окреслюватися комплексно, у контексті аксіологічної парадигми, гуманістичних принципів освіти та пріоритетності здоров'язбереження.

Мета статті полягає у висвітленні передумов, що створюють тло для виникнення кризових етапів професійно-особистісного розвитку викладача вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Практичний досвід говорить про те, що у процесі професійного розвитку педагога можуть виникати «незручні», кризові періоди, виявами яких є зміна особистого ставлення до професії, виконання професійних обов'язків, пригасання інтересу й мотивації до роботи, погіршення стану здоров'я. Такі кризи розвитку характеризуються якісними психологічними змінами і є нормативними процесами, зумовленими логікою особистісного розвитку, а також необхідністю усунення основної професійної, соціальної або вікової проблеми [6, с. 20]. Щоб уміти подолати кризу, надалі якісно здійснювати професійну діяльність, зберегти роботу як джерело особистісно-професійної реалізації і матеріального забезпечення, важливо розібратися в передумовах, причинах криз у професійному розвитку педагога. Для висвітлення загальних аспектів, що характеризують кризові етапи професійного розвитку, ми спираємося на праці із психології та педагогіки таких відомих учених: Е. Зеєра, Ю. Гіппенрейтер, А. Реана, А. Деркача, Л. Виготського, А. Маркової та інших.

Виклад основного матеріалу. Професійний розвиток викладача – це тривалий, складний процес, що складається із сукупності взаємопов'язаних етапів. Визначальним етапом є адаптація, що передбачає пристосування людини до професії і триває все життя у зв'язку з динамікою вимог професії до людини [5]. Адаптація до професійної діяльності пронизує постійний тривалий

процес професійного педагогічного становлення і розвитку.

Адаптація під час формування індивідуального стилю професійної діяльності полягає в тому, що людина вибирає у своїй діяльності таку систему засобів, такі форми взаємодії із соціальним середовищем, які найбільшою мірою відповідають її внутрішньому стану та здібностям [5, с. 204]. Адаптація полягає у використанні людиною (свідомо або несвідомо) тих кращих природних якостей, які сприяють успіху в діяльності [5, с. 204].

Відправною точкою особистісно-професійного розвитку є комплекс потенційних, професійно значущих якостей: інтелектуальних (мислення), моральних (поведінка), емоційних (почуття), організаторських (механізм діяльності), що перетворюються на основі закону особистісно-професійного розвитку, який встановлює взаємозалежність між процесом формування особистісної цілісності та становленням професійної майстерності [5, с. 223–224]. Загалом особистісно-професійний розвиток передбачає ефективну зміну спрямованості особистості (розширення кола інтересів, підвищення необхідності саморозвитку); набуття досвіду й підвищення кваліфікації; розвиток професійно важливих психологічних якостей; розвиток особистісно-ділових якостей (організованість, ініціативність, дисциплінованість) [5, с. 225]. Однак іноді вибір людиною діяльності відповідно до своїх якостей не завжди приводить до успіху [5, с. 204].

Як відомо, закономірністю будь-якого розвитку є наявність суперечностей між причинами, умовами, обставинами, принципами, явищами, що запускають у дію механізм самого розвитку. Суперечності як постулат мислення полягають у визнанні взаємодії протилежних, взаємовиключних сторін реальності, які водночас сходяться у внутрішній єдності [4, с. 977]. Подолання суперечностей є рушійною силою, що визначає динаміку й інтенсивність розвитку, зокрема особистісно-професійного розвитку фахівця. Так, у процесі професійного розвитку усунення особистістю суперечностей між цілями, завданнями і наявними засобами їх досягнення, між прагненнями та можливостями їх задоволення, між тенденціями плинності та прагненням до стабільності здійснюється через оволодіння алгоритмами продуктивної діяльності та професійне зростання [5].

Погодимось з тим, що суперечності, які детермінують кризу особистісно-професійного розвитку педагога, – це вузловий момент для «відкриття» людиною своєї особистості, її потенціалу, оскільки вирішення проблеми передбачає здійснення вибору з декількох можливостей [6, с. 20]. Щоби зробити вибір, людині необхідно знайти міру відповідності себе як цілого із ситуацією; водночас вона може по-різному відчувати як

повне прийняття відповідно до попередніх уявлень до відкриття в собі відхилених раніше рис, які визначаються як «Не-Я» [6, с. 20]. Необхідно підкреслити, у процесі опанування своїх психічних процесів, функцій, здібностей, пізнаючи себе, людина буде себе змінюватися: виявлена невідповідність приводить до пошуку шляхів «роботи» з новим знанням про себе; відбувається розвиток особистості, освоєння нових сфер власного «Я» [1, с. 11; 6, с. 20].

Отже, суперечності, що виникають у процесі професійного становлення, з одного боку, детермінують кризу професійного розвитку, а з іншого – криза та її подолання сприяють прогресивному професійному розвитку педагога [6, с. 25]. Отже, професійний розвиток педагога є нелінійним (дискретним) процесом, що має свої чітко виражені стадії; перехід від стадії до стадії можливий через стрибок, що супроводжується кризою [6, с. 25].

Поняття «криза» (від грецьк. *krisis* – «рішення, поворотний пункт») тлумачиться як різкий, крутий злам у чому-небудь, складне становище, складний, загострений стан, гостра нестача чого-небудь [4, с. 579; 12, с. 339]. У широкому сенсі будь-яка криза на шляху еволюції – це шлях до якісно нових змін, перетворень, народження нового. Тому в поняття «криза» не варто вкладати лише негативний зміст, і в нашому контексті криза не тлумачиться як суто негативне явище в розвитку педагога. Криза не виникає сама собою, а зумовлюється певними об'єктивними чинниками. До зовнішніх чинників, що детермінують кризу професійного розвитку, відносять: соціально-економічні умови, освітню політику, тенденції розвитку сучасної освіти, стандартизацію професійної діяльності та ін. [6, с. 21]. Крім того, з-поміж поширених чинників, що ініціюють кризу на певних етапах професійного розвитку практично в будь-якій професійній діяльності, ми можемо виділити такі, також притаманні кризам професійного розвитку викладача:

- зростання соціально-професійної активності особистості внаслідок її незадоволеності своїм соціальним і професійно-освітнім статусом;
- необхідність вибору в ситуації невизначеності;
- інтелектуально-емоційна напруженість у процесі пошуку й реалізації нових способів здійснення професійної діяльності та шляхів її вдосконалення;
- недостатня самореалізація, що може стати причиною психологічних, життєвих, екзистенційних проблем;
- недостатня, а часом не зовсім правильна, на думку того, хто працює, оцінка праці з боку суспільства, близьких людей, колег (у будь-якому колективі суспільства – сім'ї, трудовому колективі й ін. мірою успіху людини є визнання з боку

близьких людей, а також її становище в суспільстві, яке великою мірою визначається її ставленням до праці);

- психофізіологічні зміни: погіршення здоров'я, зниження працездатності, послаблення психічних процесів, професійна втома, синдром «емоційного згоряння»;

- незадоволеність професією, що проявляється в неможливості здійснити професійний вибір за інтересами, або пов'язана з недостатнім усвідомленням змісту діяльності [6, с. 21–22; 7, с. 4; 8, с. 161; 10, с. 22].

Л. Виготський запропонував три фази вікових криз у своїй концепції культурно-історичного розвитку психіки й особистості: передкритичну (загострення суперечностей між суб'єктивними й об'єктивними складниками соціальної ситуації розвитку); критичну (прояви в поведінці та діяльності); посткритичну (суперечність усувається шляхом утворення нової соціальної ситуації розвитку) [6, с. 22]. Зазначені фази й положення аналізу Л. Виготським вікових криз покладено в основу розуміння динаміки криз у професійному розвитку фахівця та педагога. Зокрема, кризові фази у професійному розвитку визначаються через проявлення таких психологічних особливостей і суперечностей:

- передкритична: проблеми не завжди чітко усвідомлюються, але проявляються у психологічному дискомфорті на роботі, незадоволенням організацією й оплатою праці;

- критична: усвідомлена незадоволеність працівника, поступово намічаються варіанти подальшого професійного життя, посилюється психічна напруженість, визначаються конфлікти професійного розвитку – мотиваційний (втрата інтересу до роботи й перспектив професійного зростання, дезінтеграція професійних настанов); когнітивно-діяльнісний (незадоволеність змістом і способами здійснення професійної діяльності); поведінковий (суперечності в міжособистісних відносинах);

- посткритична: визначається розв'язання кризи – конструктивне (підвищення професійної кваліфікації, пошук нових способів здійснення діяльності); професійно нейтральне (професійна стагнація, пасивність, прагнення до реалізації поза професійною діяльністю); деструктивне (професійна апатія) [7, с. 133–134; 6, с. 24–25].

Отже, важливо зрозуміти, що на шляху професійної реалізації й самореалізації трапляються різні перешкоди та труднощі, причому вони можуть бути зумовлені як зовнішніми обставинами, так і властивостями самої особистості [11, с. 42]. Набуття професійного досвіду накладається на віковий розвиток, що характеризується багатонаправленістю, а це означає можливість на кожному відрізку життєвого шляху не лише зростання, здобутків, але й занепаду і втрат [5, с. 203].

Кризи – це закономірності професійного становлення і розвитку педагога. Необхідно усвідомити, що завершення кризи – це не обов'язково і не завжди регрес у професійній діяльності, а стимул до якісних, нових перетворень, трансформацій, перехід на інший, новий рівень розвитку. Кризу в особистісно-професійному розвитку корисно розглядати як час для самопізнання. Дослідницьке ставлення до свого життя й поведінки, готовність приймати інформацію про те, як люди вас сприймають, і водночас бути автором власної самооцінки допомагають знайти сили для того, щоб пережити кризу [11]. На тлі загальних, зокрема й негативних чинників, що формують емоційне тло нашого життя сьогодні (економічні та політичні проблеми у країні, сімейні негаразди, інформаційна перевантаженість, стреси), необхідно вміти нормально сприймати кризу як явище, як ситуацію – розбиратися, аналізувати, знаходити ресурси для подолання і справлятися із кризою.

Викладач – не лише фахівець, він передусім людина, найвища цінність для якої – її життя і здоров'я. У сучасній освітній політиці повинні бути чітко прописані аспекти оптимізації здоров'язбереження педагогічного працівника. У понятті «здоров'я» відбиваються основні аспекти біологічного, соціального, психологічного й духовного буття людини у світі, пов'язані з її здатністю пристосуватися до мінливих умов природного й соціального середовища [2, с. 7–8]. Здоров'я розуміють як динамічну рівновагу (гармонію) життєвих функцій організму; повноцінне виконання основних соціальних функцій, участь у житті суспільства й активну трудову діяльність; здатність організму адаптуватися до умов навколишнього середовища, що змінюється [2, с. 6]. У сукупності наведених сутнісних ознак здоров'я фахівця сприяє гармонійному, ефективному професійному розвитку, якості освітнього процесу і забезпечує можливості переживання, подолання стресів, перевантажень і криз, що виникають на професійному шляху. Робота викладача передбачає комунікацію зі студентами, колегами, науковцями – великою кількістю людей, а також необхідність перебувати в постійному вирі різноманітної інформації, науковому і творчому пошуці, що неминуче призводить до стресів, перевтом, психоемоційних виснажень, тому через специфіку професійної діяльності знання механізмів психічної саморегуляції й емоційного відновлення, а також можливість заспокоїливого відпочинку, переключення уваги не будуть для викладача зайвими.

Висновки і пропозиції. Отже, особистісно-професійний розвиток викладача – це складний, об'ємний процес професіоналізації педагогічної діяльності під впливом сукупності чинників,

зокрема й тих, що призводять до кризових етапів у розвитку. Зміст криз проявляється в подоланні суперечностей і викликів, які постійно постають на професійному шляху педагога. Уміння виходити із ситуацій професійного затруднення, долати кризи розвитку, що, з одного боку, є шляхом для самопізнання, самоактуалізації, відкриття внутрішнього особистісного потенціалу, а з іншого, призводять до проблем, пов'язаних із психоемоційною стійкістю і навіть фізичною витривалістю, – це необхідна умова професійного загартовування й ефективного подальшого ефективного здійснення професійної педагогічної діяльності викладача.

Список використаної літератури:

1. Гиппенрейтер Ю. Введение в общую психологию : Курс лекций. Москва : ЧеРо, 1999. 136 с.
2. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження : колективна монографія / за заг. ред. Ю. Бойчука. Харків : Вид. Рожко С.Г., 2017. 488 с.
3. Кузнецов И. Настольная книга преподавателя. Минск : Современное слово, 2005. 544 с.
4. Новый энциклопедический словарь. Москва : Большая российская энциклопедия ; РИПОЛ Классик, 2004. 1456 с.
5. Педагогика и психология высшей школы : учебное пособие / под общ. ред. А. Деркача. Москва : Изд-во РАГС, 2010. 258 с.
6. Профессионально-личностное развитие педагога в контексте профессионального стандарта / А. Коблева и др. Ставрополь, 2018. 207 с.
7. Пряхников Н., Пряхникова Е. Психология труда : учебное пособие для студентов высших учебных заведений. 5-е изд., стер. Москва : Издательский центр «Академия», 2009. 480 с. URL: [http://psychlib.ru/mgppu/PPt-2009/PPt-478.htm#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/PPt-2009/PPt-478.htm#$p1).
8. Реан А., Бордовская Н., Розум С. Психология и педагогика. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 432 с.
9. Савченко О., Панфілова Я. Аксиологічні аспекти сучасної освіти. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія». 2013. № 2 (16). URL: <https://cyberlinka.ru/article/n/aksiologicheskie-aspekty-sovremennogo-obrazovaniya>.
10. Томан І. Мистецтво говорити. Київ : Політвидав України, 1989. 293 с.
11. Фомин Ю. Психология делового общения. Минск : Амалфея, 2000. 384 с.
12. Яковлева А., Афонська Т. Сучасний тлумачний словник української мови. Харків : Торсінг Плюс, 2012. 672 с.

Yashchuk O. Personality and professional development of a university teacher: crisis aspects

Teacher's professional development is a lengthy, complex, voluminous process consisting of a set of interrelated stages, driven by developmental staging points that fill and determine the content of the stages.

The article examines the personal and professional development of a university teacher in the context of prerequisites that cause special periods – crises in this process. The crisis is an inevitable transitional stage in any development. And relevant scientific studies in pedagogy and psychology indicate that crises in the path of professional development can not be avoided. In this context, it is important not to prevent the crisis, because it still arises under the influence of a set of objective factors, but to treat the crisis as a phenomenon that leads to a revision of one's own system of values, attitudes, benchmarks and thus contributes to the next level of development.

Today, in the face of constant challenges in different spheres of life, at a time when changes in education are taking place, new, different requirements for educators are emerging, based on the modernization and intensification of educational processes, the teacher, both as a specialist and as a person should have an idea how to meet these challenges and meet the challenges that arise in the profession with the least risk to one's own physical and psycho-emotional health. Despite the importance of effective and efficient professional teaching, the importance of a specialist's health can hardly be overestimated because a healthy person and a healthy society are an indicator of what a person means for his or her state. Therefore, at the state level, in our opinion, it is worth updating the principles and content of health policy of specialists, in particular, pedagogical workers at all levels of education.

Thus, the main idea of our article is that the crises in the professional development of the teacher harden him as a specialist, in most cases, despite the complexity, make it possible to move forward. At the same time, it is important not to leave the teacher alone with the problems that arise during crisis management and to help create conditions for the teacher's balance due to crises, stress, overload and exhaustion, and therefore effective professional activity.

Key words: *modern, personal and professional development, teacher, educator, specialist, information, crisis, contradictions, factor, activity, process, adaptation, health, life.*